

Grüll Tibor (1964) a PTE BTK docense, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem magántanára, a Szent Pál Akadémia tanszékvezető főiskolai tanára. Fő kutatási területe a korai császárság, valamint a római kori zsidóság és kereszténység története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Pax Romana – alulnézetben. Hogyan látták a zsidók a római békét?* (2010/1).

„Kőre írt szavakkal” Az Augustus-forum szerepe a római történelmi emlékezet formálásában

Grüll Tibor

Hogyan örökítsük meg a principátus emlékezetét?

Horatius számára nem okozott gondot, hogy verseivel szerzett dicsőségét „ércnél maradóbbnak” fesse le, de szemmel láthatólag kényelmetlenül érezte magát akkor, amikor Augustus „örök időkre megmaradandó” emlékezetét kellett versmértékbe szednie:

*Atyák s a város Gondja, a hódolat
tisztsegeit rád ontva, erényedet,
Augustus, kőre írt szavakkal
mint vigye hírül a századoknak*

*örökre? Ó, hisz nincsen uralkodó
a lakható föld napja alatt nagyobb!*

Mert ugyan miféle „feliratok és emlékezhordozó naptárak” (*tituli memoresque fastus*) lennének képesek a princeps legnagyobbikának – aki egyébként az első volt e nemből – dicsőségét az *oikumené* napja alatt méltóképpen megörökíteni?¹ Természetesen nem csekély költői túlzás van a fenti sorokban, hiszen jól tudjuk: maga Augustus is minden erővel arra törekedett, hogy uralmának áldásos voltát *per titulos memoresque fastus* örökítse az utókorra.

Az augustusi propaganda nemcsak saját jelenét és közelmúltját, hanem az „ősidők” emlékezetét is igyekezett saját hatalmi céljainak alárendelni, s tette mindezt olyan remek érzékkel, hogy talán nem túlzás kijelenteni: lényegében ma is azt ismerjük a római köztársaság korából, amit Augustus és tanácsadói átengedtek a cenzúra szűrőjén. A *clementiájával* dicsekedő princeps kíméletlenül bánt el azokkal, akik szembe szegültek vele.² Ovidius Kr. u. 8-ban történt száműzetése olyannyira közismert tény, hogy felesleges részletesen ecsetelnünk. Azt már kevesebben tudják, hogy a pompeianus érzelmű, majd a Caesar-gyilkos Cassius barátai köréhez csatlakozó L. Titus Labienus – akit maró hangvételű pamfletjeiért kortársai Rabienusnak, vagyis „dühöngőnek” csúfoltak – írt egy szélsőségesen köztársaságpárti művet *Historiae* címen. A senatus parancsára azonban Kr. u. 12-ben munkáit máglyára vetették, a szerző is öngyilkos lett (*Sen. Controv. 10. praef. 4–8*). Nagyobb szerencséje volt az Augustus-kor kétségkívül legnagyobb történetírójának, Titus Liviusnak (Kr. e. 59 – Kr. u. 17), aki Pataviumban (a mai Padova) született, élete nagy részét Rómában töltötte, hivatalt nem vállalt. Harminckét éves kora óta egyfolytában *A város alapításától* (*Ab urbe condita*) megkezdett történeti könyvét írta, amely Drusus haláláig (Kr. e. 9) összesen 142 könyvben dolgozta fel az egész római történelmet. Bár Augustus őt is „pompeianusnak” tartotta (*Tac. Ann. IV. 34,3*), háborítatlanul dolgozhatott, sőt, kötődése a szabad köztársasághoz a princepshez fűződő személyes barátságának sem ártott.³ *A város alapításától* kezdődő liviusi elbeszélésfolyam összegyűjti és egyetlen narrációvá egyesíti a római történelemre vonatkozó egyéni, kollektív és kulturális emlékeket, amit együttesen történeti hagyománynak hívunk. Livius történelme a római szellem számára nem a számos különös történelem egyike volt, hanem egyetlen történelem, az egyetlen valóban történeti realitás története: *maga a világtörténelem*. Collingwood

ezt a jelenséget így írta le: „Livius elbeszélésének hősei nem emberek, hanem maga az Örök Város: Róma.”⁴ Ő az aktív cselekvő, akinek tetteit a történész lejegyzi. Gyaníthatjuk, hogy ez a felfogás nem állt távol Augustus koncepciójától, még ha részletkérdésekben lehettek is közöttük nézetkülönbségek. Ennek ellenére Livius monumentális alkotásából csak az első tíz, illetve a 21–45. könyv maradt fenn (a kezdetektől Kr. e. 293-ig, illetve Kr. e. 218–167-ig), a polgárháborúról és az Augustusról szóló részeket nem ismerjük. S vajon miért éppen ezeket a részeket nem? Elképzelhető, hogy az Augustusról szóló részeket nem semmisítették meg, de nem is akarták megőrizni. Livius ma ismert könyveinek politikai üzenete nem volt annyira „gyúlékony”, hogy ne lehetett volna továbbörökíteni, még ha Augustus és a későbbi princepszek szándékainak nem is mindenben felelt meg.⁵

A történelem mint példatár

A történelem a rómaiak számára a múlt jelenben is érvényes *exemplum*ainak gyűjteményét jelentette. Livius hatalmas történeti művének bevezetőjében azt írta:

A történelem megismerésében éppen az az üdvös és gyümölcsöző, hogy az ember mindenfajta események intő példáit szemlélheti mintegy messziről látható emlékművön; innen válogatja maga és közönsége számára, ami követésre méltó, innen ismerheti meg, mit kell kerülnie: ami gyalázatosnak indult és gyalázzal is végződött. Egyébiránt, ha a vállalkozásom iránt érzett szeretet nem csal meg, azt hiszem, nincs még egy állam, amely nagyobb, szentebb, jó példákban gazdagabb volna (praef. 10, Borzsák István fordítása).

Livius kortársai is láthatóan osztották a pataviumi mester történelmi *exemplum*ok iránti elmélyült érdeklődését.⁶ Cornelius Nepos megírta az *Exempla* és a *De viris illustribus* című műveket, az utóbbi tudomásunk szerint az első latin nyelvű életrajzgyűjtemény. A továbbiakat csak felsorolom: Varro: *Imagines*; Hyginus: *De vita rebusque illustrium virorum* és *Exempla*; Horatius ódái közül: I. 12 és IV. 15; és a Vergiliusnál szereplő „hősök csarnoka” az *Aeneis* VI. énekében. Talán erre az időre tehető Pomponius Rufus *Collecta* című életrajzgyűjteményének születése is, amelyet csak Valerius Maximus utalásából ismerünk (IV. 4, praef.). Van azonban egy alapvető különbség a köztársaságkor végén és a principátus korai időszaka alatt működő alkotók *exemplum*hivatkozásai között: míg az előbbieket (jellemzően Cicero) az adott kontextushoz igazodva, szabadon alkalmazzák a múlt példáit, addig az utóbbiaknál csak szigorúan merev és kötött jelentéssel jelenhetnek meg.⁷ A történeti *exemplum*ok „fossilizációjában” – Jane D. Chaplin találó kifejezésével élve – minden bizonnyal a hősök augustusi kanonizációja játszott szerepet. Suetonius tudósítása szerint a princepszet nagyon izgatták az efféle történelmi példák:

Mind görög, mind latin szerzők tanulmányozásakor leginkább a közéletre vagy magánéletre alkalmazható példák és tanítások (praecepta et exempla publice vel privatim salubria) ragadták meg a figyelmét; ezeket szóról szóra lemásolta, s többnyire elküldte háza népének vagy egyes katonai

alakulatok és tartományok vezetőinek, de akár Róma főtisztviselőinek is aszerint, hogy kinek-kinek miféle figyelmeztetés vált éppen hasznára. Néha egy egész könyvet felolvasott a senatusnak, és rendeletben ismertette a néppel, így például Q. Metellus beszédét A népszaporodásról és Rutiliusét Az építkezések módjáról; ezzel is csak meg akarta győzni az embereket, hogy a két ügy nem az ő fejében fordult meg először, hanem már őseiknek is szívén feküdt annak idején (Aug. 89,2, Kis Ferencné fordítása).

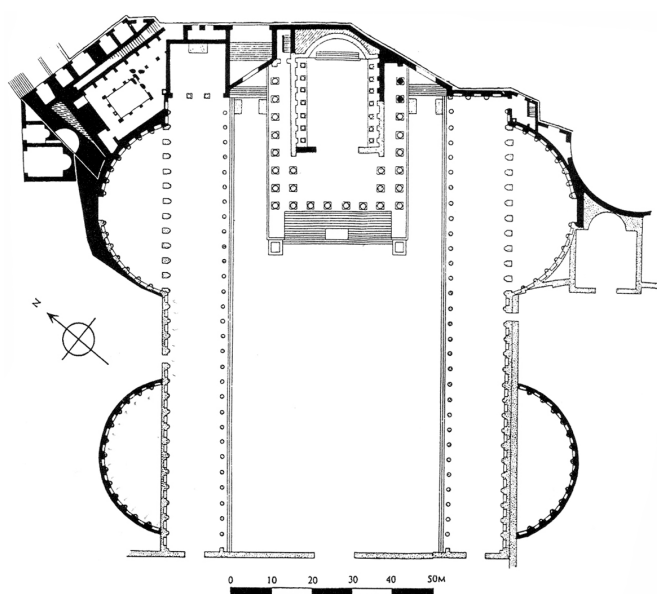
Tetteinek összefoglalásában pedig nemcsak az ősök példáira hivatkozik, hanem önmagát is követendő *exemplum*má avatja: „Az én kezdeményezésemre hozott új törvényekkel az ősöknek sok, a mi korunkból már-már kivesző példáját elevenítettem fel, és én magam is sok mindenben hagytam hátra követendő példát az utódok számára” (*ipse multarum rerum exempla imitanda posteris tradidi*, RGDA 8.5, ford. Borzsák István). Ugyanez vezérelte építkezési programját is, ahogyan azt a legismertebb római építész, Vitruvius is észrevette, aki ezekkel a szavakkal fordult Augustushoz művének bevezetőjében: „Észrevettem, hogy sokat építettél, most is építész és gondot viselsz majd ezután is mind a köz-, mind a magánépületekre, hogy tetteidet nagyságukhoz mérten hagyd az utókor emlékezetére” (*praef.* 1,3, Gulyás Dénes fordítása).

Augustusnak szembe kellett néznie azzal, hogy bármily ellentmondásos is a köztársaság korának története, Róma az addig eltelt másfél száz évben vált igazi világhatalommá. Mikor a *res publica libera* nagyjaira emlékeztetett, nemcsak saját családja jötevőivel vagy ellenségeivel kellett szembenéznie, hanem azokkal a személyekkel is, akik Rómát naggyá tették. Ebben az értelemben valamennyi köztársasági hőst és államférfiút a maga elődjének tekinthetett. Augustus *exemplum*programjának – egyben történelemértelmezésének – csúcspontját a Forum Augustum és az ott elhelyezett „ősök galériája” jelentette. A monumentális műalkotásnak ezt a szerepét domborítja ki Suetonius is:

A halhatatlan istenek után leginkább a hadvezérek emlékét tisztelte, akik a római nép hatalmát a legalacsonyabb fokról a legmagasabbra emelték. Ezért megtartva a régi feliratokat, mindegyiknek helyreállította a maga épületét, és szobraikat, diadalmeneten viselt díszruhájukban, az isteneknek ajánlva elhelyezte forumának két oszlopcsarnokában; azután kiáltványában közhírré tette: azt szeretné, ha a polgárok őt még életében, az eljövendő korok fejedelmeit pedig később ezekkel a hadvezérekkel mérnék össze (Aug. 31.5, Kis Ferencné fordítása).

Augustus foruma

Kr. e. 2. Februarius havának Nonaején (5-én), Concordia ünnepén avatták fel a Forum Augustumot, Róma akkori legszebb és legnagyobb főterét (*pulcherrima operum*, Plin. NH XXXVI. 24 [102]).⁸ Az időzítés nem volt véletlen: Augustust ugyanis ezen a napon ruházta fel a senatus a „háza atyja” (*pater patriae*) kitüntető címmel. Az eseményről Ovidius patetikusként tűnő sorokkal emlékezett meg a *Fastibus* (II. 127–130, Gaál László fordítása):

1. kép. A Forum Augustum alaprajza a legújabb kutatások szerint

*Ó, szent atyja hazánknak! A nép, a tanács, a lovagrend
– így a mi rendünk is – tégedet így nevezett.
Érdemedért van e név. Készt igaz elnevezésed,
mert rég atyja gyanánt tisztel az emberiség.
Az vagy a földön alant, ami Iuppiter égi lakában:
istenek atyja az ott, emberek atyja te itt!*

A tér középpontjában Mars Ultor temploma állt, amely – negyven évvel a philippi csata után – még mindig a Caesar-gyilkosok megbüntetésére emlékeztette a rómaiakat (1–2 kép). A templom cellájában Mars, Venus és az istenné avatott Iulius Caesar szobra emelkedett, a templom lépcsősora felett Mars, Venus, Fortuna, Romulus, a Palatinus-hegy és a Tiberis allegorikus alakja volt látható. A szentély architrávját az építető neve

2. kép. A Bosszúálló Mars (Mars Ultor) templomának megmaradt romjai Augustus forumán

díszítette: „Látja, hogy Augustus van a homlokzatra felírva / és hogy e név által temploma még ragyogóbb” – énekelte Ovidius (*Fasti* V. 567–568). A feliratot mindössze egyetlen megmaradt betű és egy szám alapján Alföldy Gézának sikerült bravúrosan rekonstruálnia.⁹ Augustus ebben az évben lett tizenharmadszorra – és utoljára – consul, s unokája és egyben kiszemelt utódja, Lucius Caesar is ebben az évben öltötte fel a *toga virilist*, és nyerte el a senatustól a kitüntetett *princeps iuventutis* címet. Bár a forumot már korábban (talán Kr. e. 5-ben, Augustus tizenkettedik consulsága idején) megnyitották a nagyközönség előtt, a hivatalos ceremóniával még három évet vártak. A templom átadásán részt vett Lucius és Gaius Caesar is (Dio LV. 10,6).

Augustus a *Res gestae*ben külön is szükségesnek vélte hangsúlyozni, hogy „a Bosszú Mars templomát és a Forum Augustumot a hadizsákmányból vásárolt saját telkemen építtettem fel” (*RGDA* 21,1), vagyis hogy az *istenek* tiszteletére és a *köz* javára szolgáló épületegyütteshez sem az állam pénzt nem használta fel, sem a proscriptiók átkos emlékü szokásához nem nyúlt.¹⁰ A *civilis princeps* állítólag egészen visszafogottan viselkedett az építkezés során: „forumát keskenyebbre építtette, mert nem tudta magát rászáni, hogy a szomszédos házakat tulajdonosaiktól elvegye” (Suet. *Aug.* 56,2). Augustus a Mars Ultor-templomban helyezte el a parthusoktól Kr. e. 20-ban visszaszerzett hadi jelvényeket, és Spannagel szerint a philippi csata után felajánlott hadizsákmány is ide került.¹¹ Forum Augustum ily módon a római nép fenségét (*maiestas populi Romani*) és a Római Birodalom nagyságát is reprezentálta: a győztes tábornokok a háborúkból hazatérve itt ajánlották fel a hadizsákmányt; a provinciákba katonai feladatokkal kiküldött helytartók innen indultak el állomáshelyükre; a senatus itt folytatta le a tárgyalásokat a hadüzenetekről (Dio LV. 10,1–5; Suet. *Aug.* 29,1–2).¹² Talán a „világbirodalom”-ideológiával is összefügg, hogy itt helyezték el Apellés két vásznát, amelyek Nagy Sándort ábrázolták (Plin. *NH* XXXV. 27 [93–94]). Az egyik képen a Dioskurosok (Castor és Pollux), valamint

Niké (Victoria) társaságában jelent meg; míg a másikon száguldó harci kocsiban, amely mögött a hátrakötött kezű Arés (Mars) volt látható. „A két képet – mondja Plinius – az isteni Augustus forumának legforgalmasabb részén állította fel tartózkodó egyszerűséggel.” (Később Claudius kivágatta a képekből Nagy Sándor arcát, és a helyükre Augustusét helyeztette.) A forumot egyébként nem kifejezetten porlepte emléktárgyak múzeumának szánták: a senatusi ülések mellett számos bírósági ügyet is itt tárgyaltak, és legalább egy ízben még kocsihajtó versenyt, sőt vadállathajszát (*venatio*) is rendeztek a téren (Dio LVI. 27,4).

A tér mértani középpontjában magának Augustusnak a szobra magasodott, amint *triumphator*ként – a Napisten mintájára – négylovas fogaton száguld. Erről a *Res gestae* utolsó fejezetében így számol be:

Tizenharmadik consulságom évében [Kr. e. 2] a senatus és a lovagrend és az egész római nép a „haza atyjának” jelentett ki, és úgy rendelkezett, hogy ezt feliraton tüntessék fel házam előcsarnokában, a Curia Iuliában és azokon a quadrigákon, amelyeket senatusi határozat alapján az Augustus-forumon tiszteletemre állítottak (35,1–2).

A korántsem pusztán sallangnak számító *pater patriae* címről azt írja Alföldy Géza: „Az alattvalók felfogása szerint a *pater patriae* személyéből sugárzó *auctoritas* nyilvánvalóan egyfajta hatalomnak számított (annál is inkább, mivel ez számukra elválaszthatatlan volt a *patria potestas* fogalmától), mégpedig olyan hatalomnak, amelynek alá kellett hogy rendeljék magukat, és amelytől függtek, amelynek hordozójától azonban elvárták, hogy védelmezze őket és érdekeiket képviselje.”¹³

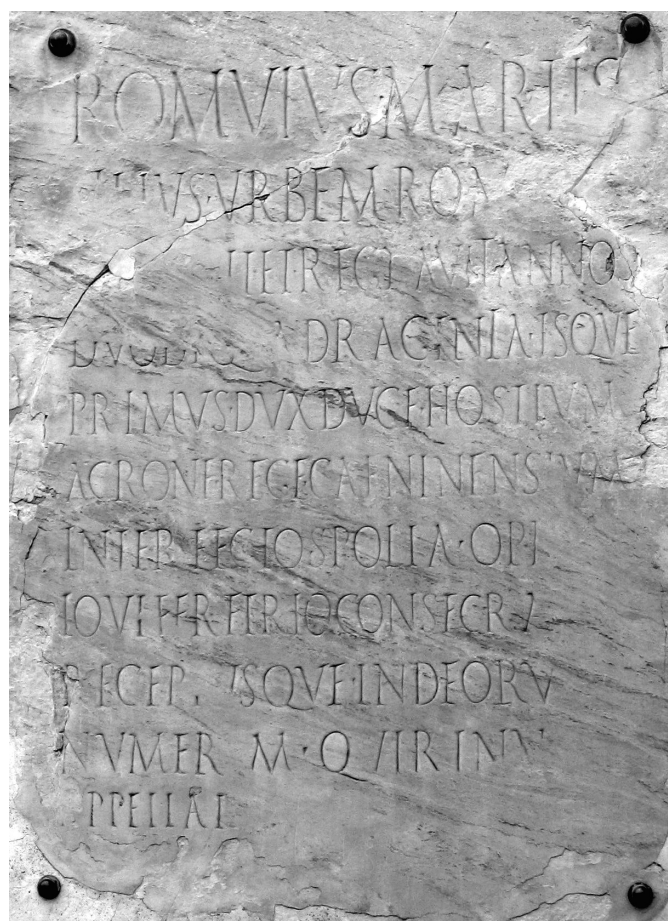
Térjünk rá ezek után a Forum Augustum legnagyobb nevezetességére. A hatalmas (kb. 125 × 90 m-re becsült) nyitott teret két oldalról oszlopcsarnokok zárták le, ahol a római történelem nagy alakjainak (*summi viri*) szobrai és dicsérő feliratai (*elogia*) voltak láthatók, ahogyan erről Suetonius Augustus-életrajzában is olvashatunk. A római nép nagyságát reprezentáló hősök csarnoka – Karl Galinsky találó kifejezésével élve – egyfajta gigantikus *lararium* volt.¹⁴ Augustus forumának ilyesfajta kialakításával ismét a köztársaság korában sem egészen ismeretlen hagyományt elevenített fel, de egészen más léptékben, és más jelentéssel telítve. Mindeddig ugyanis „családi propaganda” céljára nem használtak köztereket, középületeket, legalábbis ilyen méretekben. Tudunk arról, hogy Aemilius Lepidus (*cos.* 78) őseinek pajzsportréit helyeztette el a Basilica Aemiliában, Appius Claudius pedig őseinek portrészobrait Bellona szentélyében.¹⁵ Augustus hatalmas építészeti vállalkozásának azonban az volt a fő üzenete, hogy a *princeps* és családjának sorsa egybefonódik Róma múltjával és jövőjével.

A hősök csarnoka

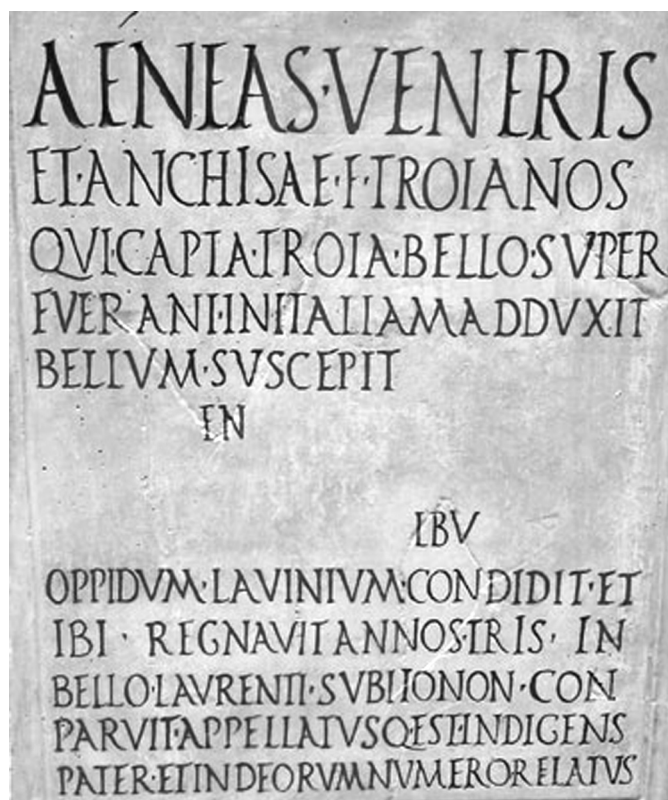
Az Augustus-forum e nevezetességét, a hősök csarnokát több egykorú irodalmi alkotás is megörökítette,¹⁶ legrészletesebb leírása Ovidiustól maradt fenn. Az Augustus-forum *elogiumainak* – néhány kivétellel – csak apró töredékei kerültek elő Rómából, számos másolata fennmaradt azonban Pompeiiben, Arretiumban (Arezzo) és Laviniumban.¹⁷ A galéria két főalakja Aeneas és Romulus, akiknek szobrai a Mars Ultor-templomhoz közelebbi két exedrában kialakított nagyméretű szoborfülkében voltak elhelyezve. Az északiban Aeneas szobra állt, amint éppen apját, Anchisest menti ki az égő Trójából; a déli- ben Romulust ábrázolták, amint a *spolia opimá*t viszi:

Látja nagy Aeneast, kedves terhével a vállán,
s julusi ősöknek látja nemes csapatát.
Látja nagy Iliadest – a vezér fegyverzete vállán –
és a feliratokat látja a képek alatt.
(Ovidius, *Fasti* V. 563–566, Gaál László fordítása)

Aeneas és Romulus *elogiumának* feliratait a kutatás a Pompeiiben, Eumachia házában talált feliratok alapján rekonstruálta (*CIL* I² p. 189. n. 1 = *CIL* X 8348 = *ILS* 63 = *Inscr. It.* XIII 3, 85, lásd 3–4. kép). E két pompeii bronzfelirat egykor a

3. kép. Romulus szobrának felirata a pompeii Eumachia házából
(*CIL* X 809 = *ILS* 64)

4. kép. Aeneas szobrának felirata a pompeii Eumachia házából
(*CIL* X 808 + 8348 = *ILS* 63)

5. kép. A Trójából menekülő Aeneas (balra) és a *spolia opimát* vivő Romulus (jobbra) alakja Pompeiiben talált falfestményeken

ház bejárata mellett lévő falifülkék, illetve a bennük elhelyezett szobrok alatt volt elhelyezve. A fogalmazásbeli hasonlóság alapján a kutatók egyöntetűen úgy vélik, hogy a római Augustus-forum feliratainak másolatairól lehet szó. Az Aeneas- és Romulus-szobor mindkét személyt cselekvés közben, mint a *pietas* és a *virtus* megtestesítőit mutatta be. A *triumphans* Romulus a harcos király, amint a *spolia opimát* viszi, amely egy ellenséges parancsnok vagy király (jelen esetben Acron, a caeninus törzs királya) megölése árán szerzett hadizsákmány; *pius* Aeneas pedig, amint apját, Anchisest és gyermekét, Ascaniust menti az égő Trójából; apja kezében egy doboz, városa házi istenségeinek szobraival (*penates*). Az Aeneas-szobor a később sok helyütt fellelhető ikonográfiai motívum alapja lett, ahogyan a Romulus-szobor is első volt a maga nemében, és típus-teremtővé vált, amint azt a Pompeiiben talált falfestmények, szobrok és gemmák is bizonyítják (5. kép).¹⁸ Ezeket az alapvető erényeket a senatus is feltüntette az Augustusnak megszavazott erénypajzson, amelyre a princeps olyan büszke volt, hogy külön kiemelte a *Res gestaeban*, szerényen elhallgatva, hogy a *clipeus virtutis*ről számszámra készülték másolatok, amelyek a birodalom minden csücskébe eljutottak.¹⁹ A *triumphans* Romulus példáját követve ő is arra hivatkozik, hogy „kétszer vonultam be *ovatio*val, háromszor ünnepélyes diadalmenetben, és huszonegyszer kiáltottak ki imperatorrá. A senatus több *triumphust* is szavazott meg számomra, de én nem fogadtam el. (...) Diadalmeneteimen kilenc király vagy királyi sarj vonult fel szekereim előtt” (*RGDA* 4,1–3). Augustus saját *pietas*át sem kevésbé hangsúlyozta a *Res gestaeban*, gondoljunk csak a templomok restaurálására, a saecularis (századvégi) játékok megrendezésére, vagy az ősi papi *collegiumok* helyreállítására.²⁰

A római történelem nagyjainak az oszlopcsarnokokban elhelyezett feliratait csak kis részben tudjuk rekonstruálni (6–8. kép). Az epigráfiai adatok és az irodalmi források egybevetésével azonban bizonyosak lehetünk abban, hogy a forum galériájában az albai királyok, Róma királyai, a köztársaság nevezetes személyiségei (*summi viri*), ezenkívül a *gens Iulia* ismert és

kevésbé ismert tagjai, valamint Augustus családtagjai kaptak helyet. A császári forumokon végzett legutóbbi ásatások a Forum Augustummal kapcsolatban is új eredményeket hoztak. Ezek szerint a két eddig ismert exedrával átellenben még két – az előbbieknél valamivel kisebb – félköríves apszis domborodott ki az oszlopcsarnokokból.²¹ Ezeknek tengelyében nem találtak olyan monumentális falifülkéket, mint amilyenek az északi exedrákban voltak, és azt sem tudjuk, hogy volt-e második szintjük. Az északi és a nemrég felfedezett déli exedrának mindenesetre volt egy közös jellemzőjük, amelyre Joseph Geiger hívta fel a figyelmet: az északiakban 14 + 1, a déliekben pedig 14 szobor elhelyezésére szolgáló falifülke volt.²² (Ha mindkét esetben két szinttel számolunk, ez összesen 58 falifülkét jelent, csak az exedrákban. Az összekötő folyosókon további 7 + 7 × 2 = 28 falifülkével

számolhatunk, ami összesen 86 fülkét jelent.²³) Spannagel rekonstrukciója szerint az északi exedra emeleti galériáján voltak elhelyezve az albai latin királyok szobrai; ennek földszintjén a római királyok és a *gens Iulia*; a déli apszis mindkét szintjén pedig a köztársaság nagyjai. Ehhez Geiger azt az érdekes észrevételt fűzte hozzá, hogy az elrendezés hetes csoportokban történt, Varro *Imagines* című művének megfelelően, amit éppen e különleges csoportosítása miatt *hebdomades*nek is nevezték. Geiger azt is elképzelhetőnek tartja, hogy a 14 albai és a 7 római király mellett talán 14 idegen király és 14 harcos királynő szobra is itt szerepelt;²⁴ sőt a *summi viri* mellett a római történelem jelentős nőalakjai is helyet kaphattak a panteonban. Geiger – Silius Italicus alapján (*Pun.* XIII. 806–830) – mindjárt össze is állított belőlük egy hetes listát: Lavinia, Hersilia, Carmentis, Tanaquil, Lucretia, Virginia és Cloelia, amit természetesen a Iulius–Claudius ház jeles nőtagjai (Atia, Octavia, Livia) is kiegészíthettek.²⁵

A *summi viri* kiválogatásának speciális szempontjai voltak, természetesen Augustus szemszögéből. Sokan közülük ugyanazokat a címeket birtokolták, mindenekelőtt a *princeps senatus* és *pater patriae* megtisztelő címeket. Másokat az kötött össze Augustusszal, hogy hasonló különleges tisztségeket töltöttek be: ilyen volt a törvényileg megszabott korhatár előtt felvett consuli rang; a consulság többszöri megismétlése; vagy a magánszemélyként ráruházott *imperium*. Alföldy véleménye szerint *valamennyi* személy szobra itt szerepelt, aki a köztársaság korában triumfált, s így jogos Zanker megjegyzése, hogy Augustus mint „minden triumphatorok legnagyobbika” akart szerepelni forumának látogatói előtt.²⁶ Többen közülük *pietas*sukkal is kiemelkedtek: a négyük által épített templomokat Augustus maga restauráltatta.²⁷ A szoborgaléria megtervezésekor természetesen az is lényeges szempont volt, hogy kik nem szerepelhetnek majd az összeállításban. Tudjuk, hogy Pompeius szobrát nem hagyták ki – hódításainak hosszú sorát ismerve ez neveltséges is lett volna –, de már az ifjabb Cato vagy Cicero elhelyezésében nem lehetünk bizonyosak. Teljességgel

6. kép. Romulus szobrának felirattörödéke a Forum Augustumon
Ro[mulus király] /, M[ars fia], /
[Róma] vá[rosát megalapította] / [uralkodott 38 évet].
 (CIL VI 40937, forrás: Epigraphische Datenbank, Heidelberg)

biztosra vehetjük azonban, hogy Brutus és Cassius, vagy Antonius és Sextus Pompeius szobrai nem szerepeltek a hősök galériájában.²⁸ Arra vonatkozóan ellentmondásos tudósítások maradtak fenn, hogy az Augustus forumán elhelyezett szobrok milyen anyagból készültek. A *Historia Augusta* szerint a szobrokat márványból faragták, míg Cassius Dio szerint a szobrokról beszél.²⁹ Egy bizonyos: a talapzatok márványból készültek, és a fennmaradt *elogiums*zövegeket is Luniban bányászott márványlapokra vésték. Esetleg feltételezhetjük, hogy az exedrák főszobrai (Aeneas és Romulus) bronzból készültek, a többi azonban márványból.³⁰

Az *elogiumok*

Horatius nem véletlenül beszélt „márványba rótt közfeliratról, amelyben a hősök szelleme és élete visszatér hozzánk holtuk után”.³¹ Augustus propagandájának fontos részét képezte a „kollektív történelmi emlékezet” befolyásolása, amit leghatásosabban „emlékezeti helyek” (*loci memoriae, lieux de mémoire*) létrehozásával lehetett alakítani.³² Maga a forum, az itt elhelyezett szobrok és felirataik tökéletes eszközei voltak ennek a propagandának. A hősök galériája annyira fontos volt Augustus számára, hogy Plinius egyik megjegyzése alapján sokan úgy vélik: ő maga fogalmazta annak *elogiumait*.³³ (Degrassi és Zanker nem kételkedett ebben, de Frisch helyesen észrevételezte, hogy a Plinius-idézetben szereplő *inscripsit* éppúgy értelmezhető műveltetésként is.³⁴) Mindenesetre akár maga a

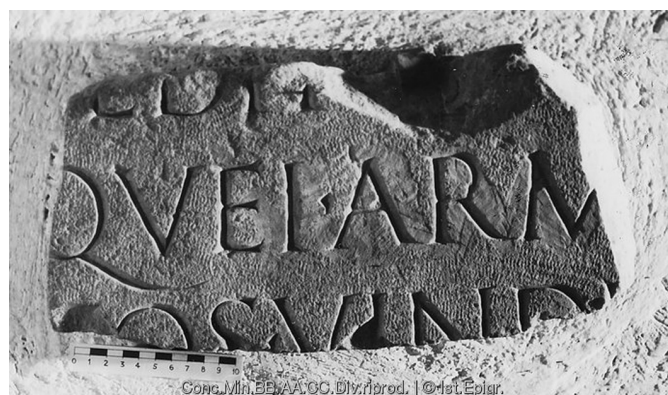
7. kép. Sulla szobrának felirattörödéke a Forum Augustumon
[L(ucius) Cornelius L(uci) f(ilius) Sulla] / Felix / [az állam helyreállítására (megválasztott)] d[ictator] / [kétszeres co(n)s(ul), pr(aetor), kat(onai) tr(ibunus), q(uaestor), aug(ur)].
 (CIL VI 40951, forrás: Epigraphische Datenbank, Heidelberg)

princeps szövegezte a feliratokat – egyelőre ismeretlen források alapján³⁵ –, akár más, az augustusi propagandában kiemelt szerepet játszottak a *summi viri* képmásai és azok feliratai.

Lássuk ezek után a fennmaradt szövegeket! Degrassi szerint minden egyes szoborhoz két felirat társult: egy kisebb (*titulus*), amelyen a név és a titulátúra szerepelt; valamint egy nagyobb (*tabella*), amelyen a *res gestae* fontosabb adatai voltak feltüntetve.³⁶ Jó példa erre Ap. Claudius Caecus teljesen kiegészíthető felirata:³⁷

[Ap(pius) Claudius C(ai) f(ilius) Caecus],
[cens(or), co(n)s(ul) bis, dictator],
[interrex, pr(aetor) bis].

[Complu]ra oppi[da de Samni]tib[us cepit].
[Sabinoru]m et Tus[corum exercit]um [fudit].
[P]a[cem fie]ri cu[m Pyrrho rege prohibuit].
In ce[nsura viam Appiam stravit e]t aq[uiam]
[in] u[rbem adduxit. Aedem Bellon]ae fe[cit].

8. kép. Marius szobrának felirattörödéke a Forum Augustumon
...a néptribunus és a praetor lázadásai miatt – akik fegyveresen elfoglalták a Capitoliumot – felforgatott államot hatodik consulatussága idején helyreállította (rem publicam turbatam editionibus... sextum consul vindicavit), és miután hetvenedik életévét betöltötte, a polgárháborúban száműzöttet fegyveres erővel hozták vissza, hetedszerre is consullá választották...
 (CIL VI 40957, forrás: Epigraphische Datenbank, Heidelberg)

A *titulus* magyar fordítása: „Appius Claudius Caecus, Caius fia, censor, kétszeres consul, dictator, interrex, kétszeres praetor.” Az *elogiumé*: „Számos várost elfoglalt a samnisoktól. A sabinok és etruszok seregét megfutamította. Megtiltotta, hogy Pyrrhus királlyal békét kössenek. Censorsága idején a via Appiát készítette, és a vizet a városba vezette. Szentélyt emelt Bellonának.”

Mint a fenti példán is látható: a *titulusok* az apai névvel kiegészített háromelemű római név mellett az adott személy által betöltött tisztségeket (*cursus honorum*) tartalmazták csökkenő sorrendben; az *elogiumok* pedig ezt egészítették ki a következő adatokkal: papi tisztségek; katonai sikerek és *triumphusok*; fontosabb civil tisztségek; építkezések.

Az *elogiumok* szövegeit eddig főként a lehetséges források és hatások szempontjából vizsgálták, de csak ritkán tanulmányozták őket mint történeti forrásszövegeket.³⁸ Természetesen a *titulusok*ban és az *elogiumok*ban feltüntetett életrajzi adatok nem a véletlen folytán kerültek oda, hanem Augustus személyes választását és szándékait tükrözik, s ezekben feltűnő, hogy a katonai erények szokásos felsorolása mellett nagyon nagy hangsúlyt kapnak a belső béke megteremtésére és a vallási ügyekre vonatkozó adatok.³⁹ Ily módon a feliraton és a portrészobron látható személyek Augustus előképeivé és egy újfajta heroizmus képviselőivé váltak.

A feliratok segítségével olyan társadalmi és politikai változásokat is nyomon követhetünk, mint a *triumphus* és az *ornamenta triumphalia* szokásjogának átalakulása. Három szöveg ebben az összefüggésben is kiemelkedik a többi közül: M. Valerius Maximus *elogium*ában olvassuk, hogy ő és utódai különleges megtiszteltetésként Murcia templomában állíthatták fel a *sella curulist*.⁴⁰ Az első pun háború győztes hadvezére, C. Duilius, nemcsak szobrot kapott a senatustól Vulcanus templomának közelében, hanem élete végéig fáklavívők és fuvalások kíséretében vonulhatott haza a lakomák után.⁴¹ Végül, Marius feliratának végén egy a ruházatára vonatkozó furcsa megjegyzés olvasható: „triumphusi öltözetben és a patriciusok szandáljában...”⁴² Mindhárom megjegyzés önmagában is különleges egy *elogium*ban, hát még ha megnézzük, mit is írnak a történetírók e különleges megtiszteltetésekkel kapcsolatban. Livius szerint Valerius Maximus *sella curulis*ának elhelyezése a *circus*ban és a mellette lévő *aedes Murciae*ban nemcsak előzmény nélküli volt (*super solitos honores*, Liv. II. 31,3), hanem a hadvezérekre nem is annyira jellemző kitüntetés. Még problematikusabb a másik két megtiszteltetés. C. Duilius fura kísérete egyáltalán nem nyugőzte le a kortársakat: nála azonban „ilyen szabadossághoz vezetett a dicsőség” (*tantum licentiae dabat gloria*) – mondja róla Cicero.⁴³ Florus megjegyzése még csípősebb: Duilius nem elégedett meg az egy napig tartó *triumphusszal*, hanem „egész életében – valahányszor lakomáról hazatért – fáklavíngot gyűjtött, és megfűvatta a fuvalákat, mintha csak minden nap diadalt ült volna” (*praelucere funalia et praecinere sibi tibias iussit, quasi cotidie triumpharet*, Flor. I. 18,10, ford. Havas László). A Marius öltözetére vonatkozó utalás ugyan töredékes, mégis egyértelműnek látszik, hogy arra a jelenetre utal, mikor Marius *triumphatori* öltözetben lépett be a senatus üléstermébe. Livius csak annyit jegyez meg az esetről, hogy előzmény nélküli (*quod nemo ante eum fecerat*, Liv. per. 67), de Plutarchos Marius-életrajzában azt is leírja, hogy a senatusban mekkora felháborodás volt emiatt,

és hogy Marius nyomban hazament ruhát váltani (Plut. *Mar.* 12,5).⁴⁴ Aligha hihető, hogy Augustus ezeknek az eseteknek a felemlegetésével ingerelni akarta volna a forum közönségét. Észrevehető azonban egy közös elem a három történetben: Valerius széke, Duilius szobra, fuvalás és fáklaví kísérete, valamint Marius öltözéke mind *diadalmenet* alkalmával szerzett különleges megtiszteltetésnek számított.⁴⁵

Suetonius megjegyzése szerint Augustus viszonylag bőkezűen osztogatta a *diadalmeneteket* és az *ovatio*kat, több mint harmincat tartottak (Suet. *Aug.* 38,1), ám ezeknek kétharmada Kr. e. 27 előttre esett; mindössze hármat tehetünk Kr. e. 26 és 19 közé, amikor is L. Cornelius Balbusnak a garamantok felett aratott győzelmét ünnepelték ily módon. Balbus volt az utolsó római tábornok, aki nem állt rokonságban a princepszszel, és *triumphust* kaphatott. (Kr. e. 7-ben és Kr. u. 12-ben már csak Tiberius tartott *diadalmenetet*, természetesen *sub auspicio principis*.) Ezzel egy időben vált megszokott kitüntetéssé az *ornamenta triumphalia* (patriciusi öltözet és lábbeli, győzelmi korona, elefántcsont pálca és *sella curulis*), amely azoknak járt, akik hadi tetteikért nem nyerték el a *triumphust*. Mivel Augustus magának tartotta fenn a határ menti provinciákat és a hadsereg irányítását, ezzel gyakorlatilag elvette a lehetőségét annak, hogy bárki *triumphust* tartson, mivel tábornokai is az ő *auspicium* alatt harcoltak.

A Forum Augustum kortársakra gyakorolt hatását éppoly nehéz megítélni, mint a történetírókét. Függetlenül attól, mekkorára becsüljük az írástudás szintjét a római társadalomban,⁴⁶ Horatius is úgy ábrázolja a tudatlan római tömeget, mint amely előszeretettel „csüng a feliratokon és képmásokon” (*qui stupet in titulis et imaginibus*, *Sat.* I. 6,17), így Augustus szoborgalériája is bizonyára nem csekély hatást gyakorolhatott „a művelt római közönségre”. A szakmabeli történészek természetesen szkeptikusan fogadhatták az ilyesfajta, nyíltan propagandisztikus célokat szolgáló „emlékezethelyeket”. A korszak leghíresebb történetírója, Titus Livius is távolságtartóan nyilatkozott abban a kérdésben, hogy a Iuliusok valóban Iulustól erednek-e:

Nem óhajtok itt arról vitázni – ugyan ki is tudna ilyen régmúlt eseményt biztonsággal megállapítani –, hogy ez az Ascanius vagy egy idősebb, azonos nevű, még a sértetlenül álló Trójában Creusától született fiú, aki apját menekülésében követte, volt-e az az Ascanius, más néven Iulus, akit a Iulius-nemzetség névadójaként tartanak számon (I. 3,1–3).

A köztársaságkor hőseit sem abban a beállításban ábrázolja Livius, mint az Augustus-forum *elogiumai*, amelyek egyértelműen mint a princeps elődeit mutatják be a *res publica libera* legnagyobb hőseit. Lássuk példának okáért Mariust, akinek *elogiuma* csaknem teljes egészében fennmaradt:

...a néptribunus és a praetor lázadásai miatt – akik fegyveresen elfoglalták a Capitoliumot – felforgatott államot hatodik consulsága idején helyreállította (rem publicam turbatam seditionibus... sextum consul vindicavit), és miután hetvenedik életévét betöltötte, a polgárháborúban száműzöttet fegyveres erővel hozták vissza, hetedszerre is consulá választották (CIL VI 40957).

Nézzük, ezek után mit is mond Mariusról Livius:

Ha ennek a férfinak erényeit és hibáit szembeállítjuk egymással, nem könnyű megmondani, mi volt jelentősebb: a háborúban tanúsított vitézsége, vagy az a kár, amit a békében okozott. Mert igaz, hogy mint katona, megmentette az államot, de azután mint polgár a legkülönbözőbb ravaszkodásokkal, végül pedig ellenség módjára fegyveres erővel tette tönkre (Periocha 80, Muraközy Gyula fordítása).

Augustus feliratán természetesen nem szerepel Marius tetteinek értékelése – ez a mindenkori historiográfus feladata volt –, de pusztán a felirat *elhelyezése* a köztársasági hősök csarnokában pozitív értékelő mozzanatnak tekinthető az állam első embere részéről, amihez illett a történetíróknak is igazodniuk. Összességében teljességgel egyetértek Torry James Luce megállapításával: „Ha Liviusnak bármiféle hatása lehetett Augustusra, az negatív volt: az *elogiumok* lehetőséget adtak Augustusnak arra, hogy számos ponton felülírja Livius narratíváját.”⁴⁷

A népek csarnoka

Amikor mi a Római Birodalomról beszélünk, általában egy adott területre gondolunk, az ókoriak azonban „a római hatalomnak alávetett népeket” értették ezen.⁴⁸ „A földkerekség valamennyi népének közös hazája” – így jellemezte az idősebb Plinius természettudományi enciklopédiájában a Római Birodalmat (NH III. 5,39). Az *Aeneis* VIII. énekében, ahol Vergilius a római történelem legfontosabb eseményeit örökítette meg Aeneas Vulcanus által készített pajzsán, az actiumi csatát követő hármadialmenetben az Octavianus által legyőzött népeket (*victae... gentes*) sorolta fel (Verg. *Aen.* VIII. 722–729).

Vergilius leírása a győztes előtt hódoló népekről, lévén a pajzsléírás része, a fiktív képzőművészeti ábrázolásokat leíró epikus *ekphrasis* műfaji hagyományába illeszkedik. Ám a fiktív pajzs e részletéhez egy valószínű műalkotás is modellként szolgált. Servius 4. századi grammatikus kommentárjában az alábbi magyarázatot fűzte az *Aeneis* fent idézett soraihoz: „Mert Augustus egy oszlopcsarnokot készíttetett, ahová valamennyi nép szobrát (*simulacrum*) helyezte el; ezt az oszlopcsarnokot »ad nationes«-nak nevezték” (Serv. *ad Aen.* VIII. 721). A rómaiak által meghódított provinciák és népek allegorikus ábrázolása (*simulacra gentium*) az Augustus-kori propaganda-művészet egyik nagy újítása volt, bár az ötletet már a hellenisztikus uralkodók is kiaknázták. Az Attalidák és Ptolemaidák (Lagidák) azonban sohasem ábrázoltak népeket szobrok formájában: a győzelmek és hódítások megörökítésére a nevezetes csaták egy-egy mozzanatát festették le vagy rakták ki mozaikon.

A domborműveken és szoborcsoportokon mitológiai ábrázolásokat készítettek, ám ezeket a szobrokat mindig a legyőzött népek vezetőiről formázták. A római szokás ezzel szemben a legyőzött népeket ábrázolta, rendszerint népviseletbe öltöztetett allegorikus nőalakban.⁴⁹ Az irodalmi hagyomány szerint először Pompeius színházában – a máskülönben ismeretlen – Coponius szobrász faragta ki tizennégy nép allegorikus szobrát márványból (Suet. *Nero* 46,2). Ezeket a barbár népeket, illetve országokat Pompeius keleti hódítása során győzte le és integrálta a Római Birodalomba.⁵⁰

Augustus a „nemzetekhez” címzett csarnokáról nemcsak Servius, hanem az idősebb Plinius is megemlékezik (NH XXXVI. 39). Sajnos további információ nem áll rendelkezésünkre a *porticus ad nationes* lokalizálásához. A Tiberius alatt működő római történetíró, Velleius Paterculus azonban egy érdekes megjegyzéssel szolgál az Augustus-forummal kapcsolatban: „Az isteni Augustus Hispanián és azon népeken kívül, melyek felirataitól foruma ragyog, Róma adófizetőjévé tette Egyiptomot...”⁵¹ Alföldy Géza elemzése szerint a ‘csillog, ragyog’ (*praenitet*) ige használata arra utal, hogy a *titulusok* aranyozott inkrusztált betűkből rakták ki, Augustus *aureum saeculum*ához méltó módon.⁵² Az idézet azt is egyértelművé teszi, hogy a Hispaniát (mint provinciát) és a legyőzött népeket (*gentes devictae*) felidéző, csillogó névfeliratok a Forum Augustum díszei voltak. Vajon azt jelenti ez, hogy a mindeddig azonosítatlan *porticus ad nationes* nem más, mint az Augustus-forum egyik oszlopcsarnoka? A kérdés egyelőre eldönthetetlen, mivel a forum nagyobb része még feltáratlan, és egyelőre ezekből a provincia- vagy *genstitulusokból* sem kerültek elő töredékek. Kivéve egyetlen márványfeliratot, amely a Hispania Ulterior és Baetica tartomány lakói által a *pater patriae* tiszteletére állított 100 font (32,74 kg) súlyú aranszobrot díszítette.⁵³ A legyőzött és adófizetővé tett népek neveinek felsorolása nem ismeretlen jelenség az Augustus-kori epigráfiában: a La Turbie-ben felállított *tropaeum Augusti* szövege az általa

9. kép. Az aphrodisiaszi Sebasteion

10. kép. A „dákok népét” ábrázoló szobor talapzata az aphrodisiaszi Sebasteionból

legyőzött negyvenöt alpesi nép nevét tartalmazza (Plin. *NH* III. 20 [136]).

A „hősök csarnoka” és a „népek csarnoka” egyesítésére jó példa az asai (káriai) Aphrodisiasban talált Sebasteion, ez az elnyújtott téglalap alakú, eredetileg kétemeletes épület, amelynek árkádjában az oszlopok között csaknem kétszáz szobor volt felállítva (lásd 9–10. kép).⁵⁴ A déli árkádsor felső emeletén a császárok és istenségek, alsó szintjén a görög mitológia alakjai, az északi árkádsor felső emeletén talán a császári dinasztia allegorikus figurái, ennek földszintjén pedig a nemzetek szobrai kaptak helyet. Az architrávon fennmaradt építési felirat arról tájékoztat, hogy az épületet Tiberius alatt kezdték építeni, és talán Nero idejében fejezték be. A nemzetek szobrai a Római Birodalom és a birodalmi ideológia vizuális megjelenítését szolgálták csakúgy, mint a Forum Augustum oszlopcsarnokaiban elhelyezett szobrok. Az aphrodisiaszi Sebasteionban álló „nemzetek szobrai” közül mindössze tizenhatnak a talapzatfelirata maradt fenn. Az ezeken álló allegorikus szobrok valaha az Aegyptii, Andizeti (Pannonia), Arabi, Bessi (Thracia), Bospori (Krim-fsz.), Callaeci (Hispania Tarraconensis), Daci, Dardani (Macedonia), Iapodes (Illyria), Iudaei, Pirustae (Illyria), Rhaeti (Alpes), Trumpilini (Alpes) törzseket, továbbá Kréta, Ciprus és Szicília szigettartományokat ábrázolták, vagyis itt is vegyesen használták a provincia és *gens* elnevezéseket. De vajon mi lehetett a közös ezekben a népekben, tartományokban? A felsorolt nemzetek és provinciák különféle státust élveztek az imperiumon belül, ha egyáltalán belül voltak azon. Cyprus, Aegyptus, Iudaea, Sicilia és Rhaetia az *imperium populi Romani* tartományai voltak. Creta egy másik területi egységgel, az észak-afrikai Cyrenaicával együtt alkotott egy tartományt. Arabiát és Daciát csak Traianus idején teszik provinciává; a Fekete-tenger északi partján lakó bosporosiakat és az etiópokat (egy afrikait ábrázoló szoborfej is előkerült, felirat nélkül) azonban közigazgatásilag sohasem csatolták a birodalomhoz. A többi nép a többé-kevésbé pacifikált provinciákon belül élt, a bessosok kivételével, akik a rómaiakkal szövetséges thrák királyság területén laktak. (Thracia Kr. u. 46-ban lett provincia,

tehát azután, hogy az épület terve megszületett.) Joyce Reynolds érvelése szerint az északi csarnok népei és helyei Augustus hódításait illusztrálják, ez azonban Sicilia, Cyprus, Creta és Iudaea esetében is kétséges, hacsak nem a tartományok Actiumot követő „visszaszerzésére”, „pacifikálására” vagy a tartományszervezésekre utal.⁵⁵ Mindenesetre nem valószínűtlen az a feltevés, hogy az aphrodisiaszi Sebasteion mintája a római Forum Augustum oszlopcsarnoka lehetett, mint ahogyan feltételezik, hogy a kis-ázsiai Pergé városkapujában elhelyezett szoborcsoportok is a Forum Augustum közvetlen hatását tükrözik.⁵⁶

Epilógus

A Caesar meggyilkolását követően összeállt triumvirátus célja hivatalosan a „köztársaság helyreállítása” volt. Ezt hirdette Octavianus és Antonius pénzpropagandája is. Actium után, Kr. e. 27. január 13-án Octavianus/Augustus kikiáltotta a *res publica restitutát*, amivel egyrészt befejezettnek nyilvánította a Caesar-gyilkosok elleni polgárháborút, másrészt saját egyeduralmának alapjait teremtette meg. Tacitus az *Évkönyvekben* a tőle megszokott finom iróniával fogalmazza meg a principátus lényegét: „a római állam nem más, *mintha* egy ember uralkodnék” (*quam si unus imperitet*, *Ann.* IV. 33); másutt pedig így fogalmaz: az Augustus által bevezetett új államrend az egyszemélyi uralom (*principatus*) és a szabadság (*libertas*) kibékítésére épült, pedig ezt a kettőt „egykor összeegyeztethetetlen dolgoknak” tartották (*res olim dissociabiles*, *Agr.* 3,1).

A köztársaság idején az arisztokrácia hatalmának legitímálására használta fel a történelmet, amibe bőven belefért annak szándékos eltorzítása is. Livius is eleget panaszkodik emiatt. Az új hatalom számára, ha lehet, még fontosabb volt a közeli és távoli múlt birtokba vétele, csakhogy – mivel új típusú hatalomgyakorlás: egyeduralom valósult meg – ez egyben a múlt végső kanonizációját is jelentette. Octavianus valójában igen hamar ellenőrzése alá vonta a kollektív emlékezetet: Kr. e. 36-ban elrendelte a polgárháborúra vonatkozó adatok elégetését (*App. bell. civ.* V. 132) és leállította az *acta senatus* közzétételét (*Suet. Aug.* 36,3). Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az a rendszer, amely egyszerre hirdette a köztársaság korával való folytonosságot és egy új éra kezdetét, nem szakíthatott radikálisan a köztársasági hagyománnyal.⁵⁷ A principátus a történeti emlékezet szelektálására törekedett: a régmúlt idők derék férfiai olyan *exemplumokká* váltak, akik valamennyien az új korszak hőisére: Augustusra mutatnak előre. Ehhez elég, ha elolvassuk az *Aeneis* nevezetes pajzsléírását, Horatius *Quem virum aut heroa* kezdetű ódáját (I. 12) vagy Ovidius *Római naptárának* január 13-hoz fűzött *elogiumát* (*Fasti* I. 587–616), de a Forum Augustum szoborcsoportjának néhány fennmaradt felirata is meggyőző példát nyújt erre. A mesterien kialakított augustusi „emlékezethelyek” (amibe a történetíróktól és költőktől a szoborgalériákon át a pénzérmék ábrázolásáig szinte minden emlékezethordozó médium beletartozott) véglegesen meghatározták, hogyan gondolkodhattak a rómaiak a szabad köztársaság időszakáról. Úgy is mondhatnánk: Augustus uralmának ideje a római *res publica libera* emlékezetének utolsó nagy pillanata volt.

Jegyzetek

- 1 Horatius, *Carm.* IV. 14,1–4, Bede Anna fordítása.
- 2 Raafflaub–Samons 1990.
- 3 Miles hívta fel a figyelmet arra, hogy Liviuszal kapcsolatban sokat idézett tacitusi mondás valójában nem tőle, hanem Cremutius Cordus történetíró védőbeszédéből származik, akit Tiberius alatt fogtak perbe „államellenes izgatásért” (1995, 54).
- 4 Collingwood 1987, 95.
- 5 Syme 1959; Mette 1961; Peterson 1961; Walsh 1961, 16–17; Toher 1990.
- 6 Chaplin 2000, 169–173. Mary Jaeger értelmezése szerint a liviusi történeti mű, illetve a műben kirajzolódó történelemfelfogás (különösen a *praeformatio* felől nézve) a retorikaelméletben kidolgozott *loci memoriae* elve alapján működik: a történelem mintegy „beleíródik” a Városba, létrehozva az – immár modern értelemben is vett – emlékezet helyeit (vö. Nora 1999), melyek ennek köszönhetően afféle „térbeli történelmi példatárként” működtethetők, természetesen az események eltérő értékelése alapján különféle történeti narratívák létrejöttét lehetővé téve (Jaeger 1997).
- 7 Chaplin 2000, 170–171; Ciceróról: Rambaud 1953; a későbbi szerzőknél: Mayer; Nordh 1954; Skidmore 1996, 68–73.
- 8 Galinsky 1996, 197–213.
- 9 Alföldy 1992, 17–34.
- 10 Galinsky 1996, 198. A szerző hozzászól: a forum Róma egyik leg-sűrűbben lakott részén épült fel, amihez értékes ingatlanokat kellett kisajátítani, és néhány tulajdonost talán ki sem fizettek. Erre Augustus fenti idézetéből következtethetünk.
- 11 Spannagel 1999, 79–85.
- 12 Schäfer 1998, 56–63, 94–103.
- 13 Alföldy 2002, 27.
- 14 Galinsky 2005, 29.
- 15 Plinius, *NH* XXXV. 4,13; 3,12.
- 16 Az egyik legismertebb közülük: Horatius, *Carm.* I. 12,33–52.
- 17 Kiadásai: Degrassi, *Inscr. It.* XIII. 3; Panciera 1996; Chioffi 1996, 1998; Alföldy–Chioffi, *CIL* VI. 8.3. 40931–40938 (*elogia regum*), 40939–41021a, 40318, 40330, 40335 (*elogia virorum clarorum*).
- 18 Fuchs 1973; Zanker 1969. Az Augustus-forum Vergilius *Aeneis*-vel való összefüggéseire lásd Ferenczi 2010, 130–131.
- 19 „...aranypajzsot helyeztek el a Curia Iuliában, melyet a felirat szerint a senatustól és a római néptől vitéségemért, nagylelkűségemért, igazságosságomért és jámborságomért kaptam” (*RGDA* 34,4). A *clipeus virtutis*ről bővebben lásd Zanker 1987, 101–103; vö. Wallace-Hadrill 1981.
- 20 Az Aeneas- és Romulus-párhuzamhoz lásd Scott 1925; Gagé 1930; Merkelbach 1960; Holland 1974; Zanker 1987, 204–213; Rodriguez-Mayorga 2010.
- 21 La Rocca 2001, 184; Haselberger 2002, 130–131.
- 22 Geiger 2008, 102–108.
- 23 Az összes szoborfülke számára vonatkozó eddigi beclés: 108 (Degrassi), 238 (Spannagel), 250 (Schön).
- 24 Az idegen királyokat Nepos is összefoglalta művében (Geiger 1979), a harcok királynőket pedig egy ismeretlen szerzőségű *Tractatus de mulieribus* tartalmazza (Gera 1997).
- 25 Geiger 2008, 112–115.
- 26 Zanker 1987, 23; Geiger 2008, 97–98.
- 27 Ezek a következők: Iuppiter Feretrius temploma, amelyet a hagyomány szerint Romulus emelt a *spolia opima* elhelyezésére; Castor és Pollux temploma, amelyet Aulus Postumius Albinus épített Kr. e. 495-ben; az Aedes Quirini, amelyet L. Papirius Cursor ajánlott fel (Kr. e. 325), és hasonló nevű fia hozott létre Kr. e. 293-ban; végül a Hercules Musarum-templom, amelyet M. Fulvius Nobilior szentelt fel Kr. e. 187-ben. Ezeket a templomokat vagy Augustus, vagy Augustus kezdeményezésére Tiberius restauráltatta. Vö. Anderson 1984, 83–84; Frisch 1980, 96–97.
- 28 Geiger 2008, 98. A Caesar-gyilkosok emlékét a korai principátus idején teljességgel bojkottálták (vö. Iunia temetésével, Tac. *Ann.* III. 76), és a vallási szokásokkal is ellenkezett volna, hogy a *Boszszuálló* Mars temploma közelében állítsák fel azokat. Ugyanakkor például Antonius leszármazottai a császári családba is bekerültek, hiszen Claudius Antonius unokája, Caligula és Nero pedig déd-unokája volt, Tiberius testvére, Drusus pedig Antonius lányát vette el feleségül.
- 29 *SHA* Alex. Sev. 28,6; Dio LV. 10,3.
- 30 Sajnos a szobrokból csak nagyon kevés és vitatott töredék maradt fenn: Zanker 1969; Tufi 1981.
- 31 *incisa notis marmora publicis / per quae spiritus et vita redit bonis / post mortem ducibus*, Horatius, *Carm.* IV. 8,13–15, ford. Kárpáty Csilla.
- 32 A *Rhetorica ad Herennium*ból, Cicerótól és Quintilianustól ismert szónoklattani fogalom (mely eleve tér és emlékezet összefüggésén alapul a memorizálandó dolgok térbeli helyekhez kötése révén) történetelméleti újrafelhasználása Pierre Nora francia történész nevéhez fűződik, lásd magyar fordításban is megjelent tanulmányát: Nora 1999; vö. még Assmann 1999, 29–49.
- 33 *Aemilianum quoque Scipionem Varro auctor est donatum obsidionali (sc. corona) in Africa Manilio consule, III cohortibus servatis totidemque ad servandas eas eductis, quod et statue eius in foro suo divus Augustus inscripsit* („Varro tanúsítja, hogy Scipio Aemilianus Africában Manilius consulsága alatt megkapta az ostromkoszorút, mivel három cohorsot megmentett és ugyanennyit megmentésre kimenekített, amint azt szobrára saját forumán az isteni Augustus is feljegyezte”; Plin. *NH* XXII. 6,13).
- 34 Schönt idézi: Frisch 1980, 91–92; Chaplin 2000, 176.
- 35 Georg Schön (1895) szerint a szövegeket Verrius Flaccus *grammaticus* fogalmazta Atticus *Képmások (Imagines)* című műve alapján; mások szerint Varro vagy Hyginus lehetett a kútfő; megint mások ellenben a főpapi évkönyveket (*annales maximi*) tartották a feliratok forrásának – ezeket Kr. e. 12-ben, a *pontifex maximus* cím felvétele után Augustus nyolcvankötetes kiadásban jelentette meg (Horsfall 1980; Anderson 1984, 86–87; Zanker 1987, 212; Luce 1990, 134–136).
- 36 Kivételt csak Augustus rokonai képeztek: náluk csak egyetlen nagyobb *elogium* kapott helyet a szobor alatt (Drusus, Marcellus; Sex. Appuleius *cos.* 29, Augustus féltestvérének fia; M. Atius Balbus, anyai nagyapja), vö. Spannagel 1999, 293–297.
- 37 *CIL* VI 40943 (*titulus*); 40944 (*tabella*). A szögletes zárójelk a konjekturált részeket mutatják. A továbbiakban idézett *elogium*feliratoknál a konjekturált részeket nem jelöltük.
- 38 Chaplin 2000, 179. Augustus szoborprogramjának vizsgálatakor elsősorban az *Aeneis*-hatásokat próbálták kimutatni: Frank 1938; Rowell 1940, 1941; Degrassi 1945.
- 39 Anderson 1984, 83–85; Chaplin 2000, 184.
- 40 *Sellae curulis locus ipsi posterisque ad Murciae spectandi caussa publice datus est*, *CIL* VI 40920 = *ILS* 50 = *Inscr. It.* XIII 3, 78.
- 41 *Huic permissum est ut ab epulis domum cum tibicine et funali rediret et statua cum columna prope aream Vulcani posita*, *CIL* VI 40952 = *ILS* 65 = *Inscr. It.* XIII 3, 13.
- 42 *Veste triumphali, calceis patriciis...* *CIL* VI 40957 = *ILS* 59 = *Inscr. It.* XIII 3, 83.
- 43 *Cato maior de senectute* 13 [44].
- 44 Érdekes ezzel összevetni Pompeius e téren szerzett tapasztalatát, akinek 61-ben a senatus megadta azt a jogot, hogy aranykoronával a fején, triumphatori öltözetben ülhessen be a *circus*ba, koronával és *toga praetexta*ban pedig a színházba. Pompeius azonban mindössze egyszer élt ezzel a jogával, valószínűleg azért, mert nem keltett túlságosan nagy szimpátiát a tömegekben ezekkel a kitüntetésekkel (Vell. Pat. II. 40,4; Cass. Dio XXXVII. 21,4). Egyéb-

- ként a triumphatori öltözet viselését Caesarnak is megengedték a játékokon és vallási ünnepek alkalmával (App. *bell. civ.* II. 106; Cass. Dio XLIII. 43,1).
- 45 Chaplin 2000, 186–187.
- 46 Harris (1989) szerint a nyugati tartományokban az összlakosság-
nak mindössze 5–10%-a volt írástudó; Cipolla ezzel szemben úgy
fogalmaz, hogy „a római társadalom, úgy tűnik, meglehetősen
literalizált volt, és egy írástudó legionárius nem számított szokatlan
jelenségnek” (Cipolla 1969).
- 47 Luce 1990, 136–138; Gowing 2005, 142–145; *pace* Chaplin 2000,
193.
- 48 Vö. Jos. *Ant.* XVIII. 8,1 [258].
- 49 Chancik 1997.
- 50 Geiger 2008, 102. A 14-es szám ugyancsak Varro művére utal, aki-
nek Pompeius tanítványa is volt. Plutarchos ugyanakkor 15 terü-
letet sorol fel: Pontos, Armenia, Kappadokia, Paphlagonia, Média,
Kolchis, Ibéria, Albani, Syria, Kilikia, Mesopotamia, Phoinikia,
Palaistiné, Iudaea, Arabia (Plut. *Pomp.* 45; vö. Plin. *NHXXXVI.* 41).
- 51 *Divus Augustus praeter Hispanias aliasque gentes, quarum titulis
forum eius praenitet, paene idem facta Aegypto stipendiaria...*
(*Historiae* II. 39.2; Hoffmann Zsuzsanna fordítását fent módosít-
tottam).
- 52 Alföldy 1992, 67–75. Az Augustus-kori epigráfiában használt
arany betűkről lásd Alföldy 1991.
- 53 *Imp(eratori) Caesari / Augusto p(atrici) p(atriciae) / Hispania Ulterior
/ Baetica quod / beneficio eius et / perpetua cura / provincia pacata
/ est auti / p(ondo) C, CIL VI 31267 = ILS 103.* („Imperator Caesar
Augustusnak, a haza atyjának, Hispania Ulterior, Baetica [állítot-
ta], mivel jótéteményével és folytonos gondoskodásával a tarto-
mányt megbékéltette, [ezt a] 100 font arany [súlyú szobrot].”) Vö.
Alföldy 1992, 71–75.
- 54 Smith 1987; Smith 1988; Kovács 2006.
- 55 Reynolds 1982, 126.
- 56 Boatwright 1993.
- 57 Gowing 2005, 18.

Bibliográfia

- Alföldy 1991: Alföldy G., „Augustus und die Inschriften: Tradition
und Innovation. Die Geburt der imperialen Epigraphik”: *Gymnasi-
um* 98 (1991) 289–324.
- Alföldy 2002: Alföldy G., „A római császárok és feliratos emlékeik.
Antik »médiák« a hatalom szolgálatában”: *Ókor* 2004/2, 27–33.
- Alföldy 1992: Alföldy G., *Studi sull'epigrafia Augustea e Tiberiana
di Roma*, Vetera 8, Roma, 1992.
- Alföldy – Chioffi 2000: Alföldy, G. – Chioffi, L. (szerk.), *Corpus In-
scriptionum Latinarum vol. LX, pars VIII. fasc. III. Inscriptiones
Urbis Romae Latinae*, Berlin – New York, 2000.
- Anderson 1984: Anderson, J. C., *The Historical Topography of the
Imperial Fora*, Collection Latomus 182, Bruxelles, 1984.
- Assmann 1999: Assmann, J., *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés
és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Budapest, 1999.
- Boatwright 1993: Boatwright, M. T., „The City Gate of Plancia Magna
at Perge”: E. D'Ambra (szerk.), *Roman Art in Context. An Anthol-
ogy*, Englewood Cliffs, NJ, 1993, 189–207.
- Cancik 1997: Cancik, H., „Die Repräsentation von Provinzen (*natio-
nes, gentes*) in Rom: Ein Beitrag zur Bestimmung von Reichsre-
ligion vom 1. Jahrhundert v. Chr. bis zum 2. Jahrhundert n. Chr.”:
Cancik, H. – Rüpke, J. (szerk.), *Römische Reichsreligion und Pro-
vinzialreligion*, Tübingen, 1997, 129–143.
- Chaplin 2000: Chaplin, J. D., *Livy's Exemplary History*, Oxford,
2000.
- Chioffi 1996: Chioffi, L., *Gli Elogia Augustei del Foro Romano.
Aspetti epigrafici e topografici*, Opuscula Epigraphica 7, Rome,
1996.
- Chioffi 1998: Chioffi, L., „Elogia Augustei, editi ed inediti, del Foro
Romano”: *MEFRA* 100 (1998) 9–12.
- Cipolla 1969: Cipolla, C. M., *Literacy and Development in the West*,
Baltimore–London, 1969.
- Collingwood 1987: Collingwood, R. G., *A történelem eszméje*, ford.
Orthmayr Imre, Budapest, 1987.
- Degrassi 1937: Degrassi, A. (szerk.), *Inscriptiones Italiae vol. XIII.
fasc. 3. „Elogia”*, Roma, 1937.
- Degrassi 1945: Degrassi, A., „Virgilió e il Foro di Augusto”: *Epigra-
phica* 7 (1945) 88–103.
- Ferenczi 2010: Ferenczi A., *Vergilius harmadik évezrede*, Budapest,
2010.
- Frank 1938: Frank, T., „Augustus, Vergil, and the Augustan Elogia”:
AJP 59 (1938) 91–94.
- Frisch 1980: Frisch, P., „Zu den Elogien des Augustusforums”: *ZPE*
39 (1980) 91–98.
- Fuchs 1973: Fuchs, W., „Die Bildgeschichte der Flucht der Aeneas”:
ANRW I. 4., Berlin – New York, 1973, 615–632.
- Gagé 1930: Gagé, J., „Romulus–Augustus”: *MEFRA* 47 (1930) 138–
181.
- Galinsky 1996: Galinsky, K., *Augustan Culture. An Interpretative In-
troduction*, Princeton, 197–213.
- Galinsky 2005: Galinsky, K., „Augustus and the Power of Tradition”:
Galinsky, K. (szerk.), *The Cambridge Companion to the Age of
Augustus*, Cambridge – New York, 2005, 13–32.
- Geiger 1979: Geiger, J., „Cornelius Nepos, *de regibus externarum
gentium*”: *Latomus* 38 (1979) 662–669.
- Geiger 2008: Geiger, J., *The First Hall of Fame. A Study of the Statues
in the forum Augustum*, Mnemosyne Supplements 295, Leiden–
Boston, 2008.
- Gera 1997: Gera, D. L., *Warrior Women. The Anonymous Tractatus de
mulieribus*, Leiden, 1997.
- Gowing 2005: Gowing, A. M., *Empire and Memory. The Representa-
tion of the Roman Republic in Imperial Culture*, Roman Literature
and its Contexts, Cambridge, 2005.
- Harris 1989: Harris, W. V., *Ancient Literacy*, Cambridge–London,
1989.
- Haselberger 2002: Haselberger, L. (szerk.), *Mapping Augustan Rome*,
Journal of Roman Archaeology Suppl. 50, Portsmouth, RI, 2002.
- Holland 1947: Holland, L., „Aeneas–Augustus of Prima Porta”:
TAPA 78 (1947) 276–284.
- Horsfall 1980: Horsfall, N., „Virgil, Varro's Imagines and the Forum
of Augustus”: *AncSoc* 10 (1980) 20–23.
- Jaeger 1997: Jaeger, M., „The History as a Monument”: Jaeger, M.,
Livy's Written Rome, Ann Arbor, 15–29.
- Kovács 2006: Kovács P., „The Sebasteion of Aphrodisias and Pan-
nonia”: Németh Gy. – Forisek P. (szerk.), *Epigraphica. Politai et
cives*, Hungarian Polis Studies 13, Debrecen, 2006, 171–179.
- La Rocca 2001: La Rocca, E., „La nuova immagine dei fori Imperiali.
Appunti di margine agli scavi”: *MDAIR* 108 (2001) 171–213.
- Luce 1990: Luce, T. J., „Livy, Augustus and the Forum Augustum”:
Raaflaub, K. A. – Toher, M. (szerk.), *Between Republic and Empe-
ire: Interpretations of Augustus and his Principate*, Berkeley, 1990,
123–138.
- Mayer 1991: Mayer, R. G., „Roman Historical Exempla in Seneca”:
Reverdin, O. – Grange, B. (szerk.), *Sénèque et la prose latine*, Fon-
dation Hardt Enretiens 56, Genève, 1991, 141–169.

- Merkelbach 1960: Merkelbach, R., „Augustus und Romulus: Erklärung von Horaz *Carm.* 1.12.37–40”: *Philologus* 104 (1960) 149–153.
- Mette 1961: Mette, H. J., „Livius und Augustus”: *Gymnasium* 68 (1961) 269–285.
- Miles 1995: Miles, G. B., *Livy: Reconstructing Early Rome*, Ithaca, N.Y., 1995.
- Nora 1999: Nora, P., „Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája”: *Aetas* 1999/3, 142–157.
- Nordh 1954: Nordh, A., „Historical *Exempla* in Martial”: *Eranos* 52 (1954) 224–238.
- Panciera 1996: Panciera, S., *Iscrizioni greche e latine del Foro Romano e del Palatino*, Tituli 7, Roma, 1996.
- Peterson 1961: Peterson, H., „Livy and Augustus”: *TAPA* 91 (1961) 440–452.
- Raaflaub – Samons 1990: Raaflaub, K. A. – Samons, L. J., „Opposition to Augustus”: Raaflaub, K. – Toher, M. (szerk.), *Between Republic and Empire: Interpretations of Augustus and His Principate*, Berkeley – Los Angeles, 1990, 417–454.
- Rambaud 1953: Rambaud, M., *Cicéron et l'histoire romaine*, Paris, Les Belles Lettres, 1953.
- Reynolds 1982: Reynolds, J., *Aphrodisias and Rome*, Journal of Roman Studies Monograph 1, London, 1982.
- Rodriguez-Mayorgas 2010: Rodriguez-Mayorgas, A., „Romulus, Aeneas and the Cultural Memory of the Roman Republic”: *Athenaeum* 89 (2010) 89–109.
- Rowell 1940: Rowell, H., „The Forum and Funeral 'Imagines' of Augustus”: *MAAR* 17 (1940) 131–143.
- Rowell 1941: Rowell, H., „Vergil and the Forum of Augustus”: *AJP* 62 (1941) 261–276.
- Schäfer 1998: Schäfer, T., *Spolia et signa: Baupolitik und Reichskultur nach dem Parthererfolg des Augustus*, Göttingen, 1998.
- Schön 1895: Schön, G., *Die Elogien des Augustusforum und der Liber de viris illustribus urbis Romae*, Cilli/Celeja, 1895.
- Scott 1925: Scott, K., „The Identification of Augustus with Romulus–Quirinus”: *TAPA* 56 (1925) 82–105.
- Skidmore 1996: Skidmore, C., *Practical Ethics for Roman Gentlemen: The Work of Valerius Maximus*, Exeter, 1996.
- Smith 1987: Smith, R. R. R., „The Imperial Reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias”: *JRS* 77 (1987) 88–138.
- Smith 1988: Smith, R. R. R., „Simulacra Gentium: The Ethne from the Sebasteion at Aphrodisias”: *JRS* 78 (1988) 50–77.
- Spannagel 1999: Spannagel, M., *Exemplaria Principis. Untersuchungen zu Entstehung und Ausstattung des Augustusforums*, Heidelberg, 1999.
- Syme 1959: Syme, R., „Livy and Augustus”: *HSCPh* 64 (1959) 27–87.
- Toher 1990: Toher, M., „Augustus and the Evolution of Roman Historiography”: Raaflaub, K. – Toher, M. (szerk.), *Between Republic and Empire: Interpretations of Augustus and His Principate*, Berkeley – Los Angeles, 1990, 139–154.
- Tufi 1981: Tufi, S., „Frammenti delle statue dei 'summi viri' nel Foro di Augusto”: *DialArch* n.s. 3 (1981) 69–84.
- Wallace-Hadrill 1981: Wallace-Hadrill, A., „The Emperor and his Virtues”: *Historia* 30 (1981) 298–323.
- Walsh 1961: Walsh, P. G., *Livy: Historical Aims and Methods*, Cambridge, 1961.
- Zanker 1969: Zanker, P., *Forum Augustum, das Bildprogramm*, Monumenta Artis Antiquae 5, Tübingen, 1969.
- Zanker 1987: Zanker, P., *Augustus und die Macht der Bilder*, München, 1987 [a könyv ötödik fejezete magyar fordításban olvasható folyóiratunk jelen számában. – A szerk.]

Szómagyarázatok

acta senatus – a senatusban zajló viták és döntések jegyzőkönyve, Iulius Caesar publikáltatta őket először (Kr. e. 59); Augustus megtiltotta közreadásukat.

auctoritas – általános értelemben „tekintély”, de közjogilag a hatóság vagy hatósági személy előterjesztése, határozata, akarattnyilvánítása és parancsa.

auspicium – „madárszemle”: ezt csak a király, illetve a köztársaság idején a legnagyobb magistratusok (*consul*, *praetor*, illetve *dictator*) utasítására a legfontosabb állami jellegű intézkedések és hivatalos vállalkozások (pl. hadba indulás, választás, újonnan választott vezető tisztviselő hivatalba lépése) alkalmából, az erre hivatott papi testület tagjai, az *augurok*, szigorúan előírt rituálé alapján végezheték; mivel a principátus korában a hadjáratok indítása előtt a princeps kérésére végeztek madárjósolatot, az egész hadjárat *sub auspicio principis* zajlott.

cella – az antik templomok legbelső, zárt része, ahol a kultuszszobrot őrizték.

ensor – consulviselt tekintélyes személyekből ötévente (18 havi időtartamra) választott „szent hivatal” (*sanctus magistratus*), amely nem rendelkezett *imperiummal*; feladatuk az ötévenkénti *census* végrehajtása (vagyis a polgárok jegyzékének összeállítása vagyonebecslés és seregszemle céljából); a senatus névjegyzékének felülvizsgálata; a régi római erkölcsök felügyelete (*regimen morum*); a vagyonadók és később az összes állami bevétel ellenőrzése – a tisztség Kr. e. 443–22 között létezett Rómában.

civilis princeps – eredetileg Suetonius kifejezése, amit Augustus magatartására értett: az állam első embere (*princeps*) egyben polgár (*civilis*) is; később a „jó császárokra” alkalmazták.

clementia – „irgalmasság, kegyesség”; Caesar halála után a senatus templomot emelt a megszemélyesített *Clementiának*, melyben az

áldozócésészével és jogarral megjelenített istennőt úgy ábrázolták, amint Caesarral kezét fog.

clipeus virtutis – „erénypajzs”, katonai eredetű kitüntetés: eredetileg olyan katonát jutalmaztak vele, aki egy bajtársa életét megmentette a csatában; a senatus Kr. e. 27-ben ajándékozta meg Augustust erénypajzzsal, amelyre az ajándékozás tényét és a princeps négy kardinális erényét vészték fel.

collegium – „jogi alapon létrejövő testület, egyesület”, amely szerveződhetett foglalkozási, származási vagy vallási alapon.

cursum honorum – „hivatali ranglétra”, a magistratusok betöltésének törvényesen szabályozott rendje.

dictator – a római köztársaság rendkívüli tisztviselője, akit az államot fenyegető súlyos veszély esetén a senatus kezdeményezésére és felhatalmazására az egyik *consul* nevezett ki, maximálisan hat hónapi időtartamra; a *dictator* teljhatalommal rendelkezett, de a pénzügyekbe nem volt beleszólása.

elogium/tsz. *elogia* – szó szerint: „jó beszéd”; eredetileg a halott életét, személyiségét méltató verses vagy prózai sírfelirat; általánosságban közéleti kiválóságokat méltató beszéd vagy írás.

gens Iulia – „a Iuliusok nemzetsége”; Róma egyik legősibb patricius nemzetsége, amelynek tagjai már a legkorábbi időkől vezető tisztségeket töltöttek be (Gaius Iulius Iulus *cos.* Kr. e. 489); a család a trójai Aeneastól eredeztette magát, vagyis végső soron magára Venusra vezette vissza származását.

gentes devictae – „legyőzött népek”.

hebdomades – „hetvenes” (gör.); valaminek a hetvenes csoportokba történő elrendezése.

imperium – „főhatalom”, „parancsuralmi jogkör”; a főbb tisztségviselőkre (az ún. *curulis* magistrátusokra) ruházott hatalmat jelölte; aki *imperiummal* rendelkezett, az elvitathatatlan joggal viselte

- hivatalát, feltéve, hogy a rá vonatkozó törvények szerint járt el; az *imperium* nagyságát a vesszőnyalábokat (*fascēs*) vivő *lictorok* száma fejezte ki.
- imperium populi Romani* – „a római nép parancsuralmi hatalma (alá vetett terület)”; más néven a „római birodalom” (az eredeti kifejezés jobban érzékelteti, hogy a birodalom valójában a *római polgároké*, vagyis a *populusé* volt).
- interrex* – „közbeeső király”; eredetileg a királyság idején létezett rendkívüli magistratus: a királyi szék üresedésekor választották a senatusból. Az intézmény a köztársaság idején is megmaradt arra az esetre, ha a consulok sora megszakadt.
- lararium* – a „háziistenek (*lares familiares*) oltára” a római háztartásokban, általában az *atrium* valamelyik sarkában.
- Mars Ultor* – „a Bosszúálló Mars”, az istenség kultuszát Augustus vezette be a philippi csata (Kr. e. 42) után, a neki dedikált templomot, amely foruma közepén állt, Kr. e. 2-ben adta át.
- oikumené* – „a lakott világ” (gör.); a görögök és rómaiak elképzelése szerint lakható föld, amely kb. a Föld északi félgömbjének felére terjed ki, és három kontinenst (Európa, Ázsia, Afrika) foglal magába.
- ornamenta triumphalia* – a császárok idejében csak ők maguk tarthatnak *triumphust*, mivel vezéreik minden háborút az ő *auspiciuma*ik alatt vezettek, de azért egyes vezérek kitüntetésül megkapták az *ornamenta* vagy *insignia triumphaliá*t: az aranyozott bíbor togát (*toga picta*), az arannyal átszőtt tunicát (*tunica palmata*), az elefántcsont botot (*scipio eburneus*) és a babérlevelekből font koszorút (*corona laurea*).
- ovatio* – kevésbé ünnepélyes diadalmenet, amit akkor engedélyeztek, ha a *triumphus* valamelyik feltétele nem teljesült (a háború nem fejeződött be, kevés ellenség veszett oda, nem volt méltóm ellenfél, stb.); az *imperator* gyalog vagy lóháton haladt, fejét nem babér, hanem mirtuszkoszorú díszítette, a trombitások helyett fuvolások fújták az indulókat, és sok esetben a katonaság sem vett részt a felvonuláson.
- pater patriae* – „a haza atyja”; a senatus által adományozott cím, először M. Furius Camillus kapta meg (Kr. e. 386), amiért megmentette Rómát a gall betöréstől; a császárkorban a császárok titulaturájának állandó részévé vált.
- patria potestas* – „atyai hatalom”, a családapa (*pater familias*) hatalma gyermekei fölött, amely azt jelentette, hogy a gyermek teljesen alá van vetve az apai hatalomnak mind személyében, mind vagyona tekintetében.
- penates* – római istenségek, akiket a ház lakói tiszteltek; nevüket a *penus*ról (éléskamra) kapták, mivel ők vigyáztak a házban élők vagyona és jólétére.
- pietas* – „kegyesség”; szent kötelék, amely az istenek, a szülők, a jötevők stb. iránti köteleességek teljesítésében nyilvánul meg.
- pius* – „kegyes”; aki a *pietast* gyakorolja.
- porticus ad nationes* – a „népekhez” (címezett) oszlopcsarnok, minden bizonnyal a Forum Augustum része volt, ahol a Róma által leigázott népek allegorikus szobrai állították ki.
- praetor* – praetorok: a római köztársaság fő magistratusai, akik rangban közvetlenül a consulok után következtek; feladatuk a városi rend fenntartása, illetve ezen belül a polgári és büntetőjogi ügyekben való bírászkodás volt. A consulok távollétében azok helyett gyakorolták az államfői funkciókat. Hivatali idejük egy évig tartott, eközben hat *lictor*ból álló kíséret illette meg őket.
- princeps iuventutis* – „első az ifjak közt”; már a köztársaságkor végén is létezett nem formális titulusként; először Augustus nevezte ki Gaius Caesart (Kr. e. 5-ben) és Lucius Caesart (Kr. e. 2-ben) az „ifjúság vezérének”, ezzel jelezve utódlási szándékait.
- quadriga* – „négyesfogat”; négylovas díszkocsi, a harci szekér egy speciális változata; gyakran alkalmazták díszítményként a diadalívek tetején.
- res gestae* – „véghezvitt tettek”; Augustus tetteinek összefoglalása a *Res Gestae Divi Augusti* (melynek legfontosabb forrása az ún. Monumentum Ancyranum).
- res publica libera* – „szabad köztársaság”; Róma történetének a királyság bukása (Kr. e. 509) és a principatus megalakulása előtti (Kr. e. 27) korszaka.
- res publica restituta* – „helyreállított köztársaság”; mivel a második triumvirátus (Octavianus, Antonius és Lepidus Kr. e. 43-ban létrejött hivatalos szövetsége) a köztársaság helyreállításának jelszavával jött létre, saját győzelmét Octavianus természetesen a köztársaság helyreállításaként propagálta.
- sella curulis* – a magas rangú magistratusokat (*dictator, consul, praetor, censor*) megillető trónszék, amely elefántcsontból vagy elefántcsont berakásos fából készült.
- simulacra gentium* – „a népek képmásai”; általában allegorikus szobrok vagy domborművek, amelyek a *gentes devictae*t ábrázolták a rájuk jellemző népviseletben vagy hazájuk egy-egy jellegzetességével.
- spolia opima* – „gazdag zsákmány”; olyan fegyverzet, amit egy római parancsnok az ellenfél parancsnokáról fosztott le, miután szemtől-szembeni ütközetben megölte.
- sub auspicio principis*, lásd *auspicium*
- summi viri* – „legkiemelkedőbb férfiak”.
- tabella* – „táblácska”, itt: a felirat rávésésére szolgáló kőlap.
- titulus* / tsz. *tituli* – „cím, valaminek a felirata, falragasz, hirdetőtábla, sírfelirat”.
- toga virilis* – „férfitoga”, más néven „fehér toga” (*toga alba*) vagy „tisztá toga” (*toga pura*); a teljes polgárjoggal rendelkező római fiúk öltözeté, amit ünnepélyes keretek között akkor vettek magukra, mikor elérték a nagykorúságot (14–17 éves kor között).
- triumphans* – „*triumphust* tartó, triumfáló”.
- triumphus* – „diadalmenet”; ünnepélyes felvonulás, melyet a győztes római hadvezéreknek a senatus engedélyezett; ennek során a győztes sereg felvonultatta a hadizsákmányt és a hadifoglyokat Róma népe előtt, majd a hadvezér áldozatot mutatott be a Capitoliumon.
- tropaeum* – „zsákmány, trófea”; eredetileg egy T alakú faállvány volt, amelyre a legyőzött ellenségről lefosztott fegyvereket tettek, majd felajánlották az isteneknek; később a győzelmek után emelt emlékműveket is így nevezték.